

De oorlog een noodzakelijk kwaad? Schetsen – J.J. Cremer

Handschrift: De oorlog een noodzakelijk kwaad? : Schetsen uit en tegen den oorlog. Gedateerd: 18 december 1870. Gedeeltelijke autograaf. Fol. 2-26: oorspronkelijke handschrift. Fol. 27-68: afschrift door een andere hand, met correcties door de auteur; Het oorspronkelijke handschrift is ongedateerd. Het afschrift en de 1^e druk is door de auteur gedateerd 18 december 1870.

Meer info is te vinden: <https://www.jacobcremer.nl/oeuvre/fotopagina/de-oorlog-een-noodzakelijk-kwaad/>

[Introductie op Youtube.](#)

1e druk in: Nieuws van de dag, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17 en 18 januari 1871. Amsterdam: G.L. Funke en P. van Santen, 1871.

2e druk in: De kolonist: dagblad toegewyd aan de belangen van Suriname, 12, 13, 16, 19, 23, 26 februari, 2, 5 en 9 maart 1871. Paramaribo: Rose & Emanuels, 1871.

3e druk: Leiden: Van den Heuvell en van Santen, 1871. 73 p.

4e druk in: Vertellingen en schetsen. Amsterdam: D. Noothoven Van Goor, 1881. p. 131-157. Romantische werken, dl. 13.

5e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1888]. 6e druk. p. 321-345. Vijftigcents-editie, no. 22.

6e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1890]. 7e druk. p. 321-345. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

7e druk: Rotterdam: D. Brouwer, 1909.

8e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1909]. 8e druk. p. 321-345. Vijftigcents-editie, no. 22.

9e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff, [1909]. 8e druk. p. 321-345. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

10e druk in: Carolus: het weekblad van de Vlamingen, jrg. 4, no. 32, 6 oogst 1914. Antwerpen: Edward Secelle, 1914. 6 oogst is de oude Vlaamse benaming voor 6 augustus.

11e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., [1917]. 7e druk. Romantische werken. (Blauwe serie).

12e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., [1917]. 7e druk. Romantische werken. (Rode serie)

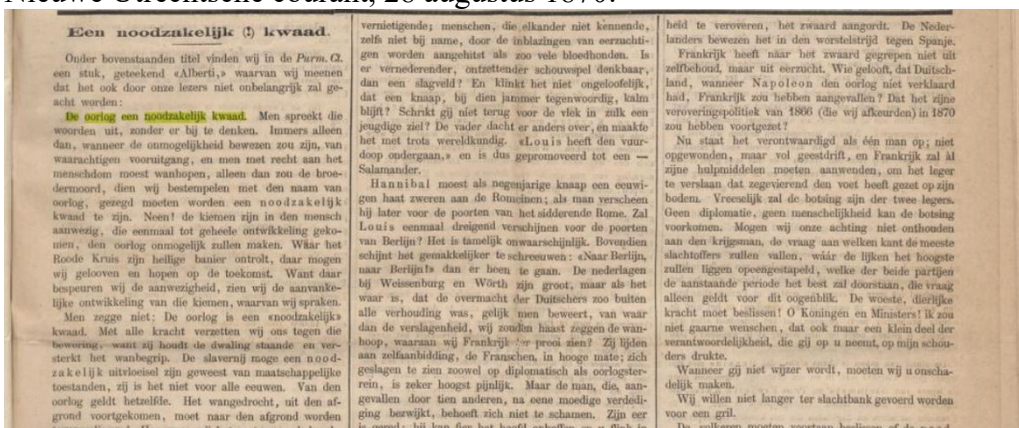
13e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Leiden: A.W. Sijthoff's uitg.-mij., c.a. 1920. 8e druk. Bibliotheek van Nederlandsche schrijvers.

14e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Z.pl., z. uitg., 2013. 500 p. paperback 9783849539993. Print on demand.

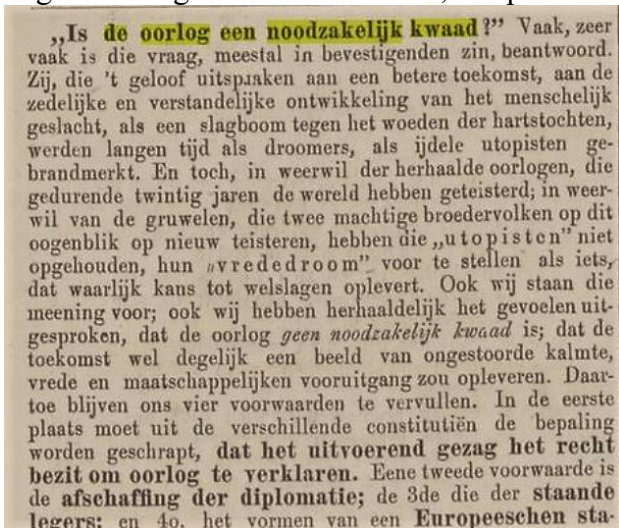
15e druk in: De lelie van 's-Gravenhage. Z.pl., Hardpress, 2016. Kindle edition. Epub. 606 p. Asin: B018PJW83E.

16e druk in: De lelie van 's-Gravenhage en andere verhalen. Z.pl., Project Gutenberg, 2020. p. 321-345. Ebook 1230004329213. Digitale herdruk van de 7e druk.

Nieuwe Utrechtsche courant, 28 augustus 1870:

Algemeen dagblad van Nederland, 9 september 1870:

Nieuws van den dag, 21 december 1870:

In 't begin van Januari zal in het Feuilleton een aanvang worden gemaakt met de geregelde opname der indrukken over den oorlog, van onzen talentvollen Novellist, den Heer J. J. CREMER.

De Directie.

Opregte Haarlemsche courant, 28 december 1870:

de Postadministratie en den Boekhandelaar zijner woonplaats.
In den loop van Januari zal in 't Feuilleton van *Het Nieuws* worden opgenomen de Indrukken over den Oorlog, van onzen talentvollen novellist, den Heer J. J. CREMER.

DE UITGEVERS.

Leydse Courant, 2 januari 1871:

Het goedkoopste Dagblad in Nederland.

Zij die zich met 1° Januari e. k. op **HET NIEUWS VAN DEN DAG** abonneeren, ontvangen dit blad van heden af tot het einde dezer maand gratis.

HET NIEUWS VAN DEN DAG verschijnt dagelijks en wordt met dezelfde posten verzonden als de andere Amsterdamsche dagbladen. Het blad bevat, behalve de zeer lezenswaardige *Aankondigingen*, alle belangrijke telegrammen, een overzicht van het Oorlog, en ander Buitenlandsch nieuws, de Effectenprijs-courant en andere Beers- en Marktberichten, School- en Kerknieuws, Feuilleton, en voorts alles wat voor den dagbladlezer belangrijk mag geacht worden.

De prijs is in overeenstemming met het buitengewoon groote debiet, dat dit jeugdig blad mocht ten deel vallen. Voor eene wekelijksche uitgave toek van slechts 16 cents voor Leiden en 17 cents voor omliggende plaatsen hier te lande, ontvangt men dit blad dagelijks franco aan huis. Voor minder dan een ander dagblad aan huur kost, verkrijgt men het *Nieuws van den Dag* in eigendom.

Men abonneert zich voor minstens één kwartaal aan het Agentschap, Breestraat, 49, te Leiden, of bij de Postadministratie.

In den loop van Januari zal in 't Feuilleton van *Het Nieuws* worden opgenomen de Indrukken over den oorlog, van onzen talentvollen novellist den Heer J. J. CREMER.

DE UITGEVERS.

AMSTERDAM, December 1870.

Het volksblad, jrg. 16, 5 januari 1871. p. 56:

J. J. Cremer, *de oorlog een noodzakelijk kwaad?*
Leiden 1871.

De oorlog doet duizende huisgezinnen lijden. Cremer weet in zijn schetsen op aandoenlijke wijze medelijden te wekken. Deze schetsen verdienen door duizenden gelezen te worden. En wanneer dat medelijden gewekt is, — wanneer de tranen uit de oogen hebben geyloeid bij zoo veel ellende en barbaarschheid, — dan het boek toegedaan, — dan over wat anders gesproken, — de schouders opgehaald: wat kunnen wij er aan doen?

Neen, dat niet. Waar waarachtig medelijden gewekt is, daar kan ieder iets bijdragen, om de publieke opinie, op de vraag: is de oorlog een noodzakelijk kwaad? het antwoord te doen geven. De oorlog is geen noodzakelijk kwaad; de oorlog moet worden vermeden; de oorlog zal worden vermeden, wanneer slechts alle vrede vrienden zich vereenigen, om den vrede te doen heerschen.

Men zegt, de publieke opinie is de koningin der wereld.

Men vergeete het niet, dat ieder die opinie kan verbeteren, en door zijn zwijgen een verkeerde opinie kan doen veld winnen.

Nieuws van de dag, 10 januari 1871:

FEUILLETON.

De Oorlog een noodzakelijk kwaad?

SCHETSEN DOOR J. J. CREMER.

I.

Y is al laat in den avond, doch binnen de kleine landbouwenverruwing, schiet achter 't zwarte deunenbosch, daar 't donk' nog een lichtje.

Moeder slapt, ja ligt maar. Als vader haar nu soosle hij gezegd had, nog eens zachtjes schudde, dan zou kleine Karl de lamp wel uitblazen, en gauw in de bedstee kruipen. Ja zeker, en heel stil zij; en zonges dat lieverde en Elze niet wakker werden; ja, en als hij zelf schreien moest, dan zou hij de handjes maar vast voor den mond houden, want Koning Wilhelm zal vader toch wel gauw weeten sturen, alwaar? Koning Wilhelm was immers zoo heel kraak, en kon ook niet weten dat moeder nu juist een ziek was, nee!

Finistrad heeft het zeventjarige jongste tot vijf vader opziende gesproken, en de vader — die straks nog, tot lang na zonsopgang, den sikkel deed

door het rijpe graan, maar ach! zonder het werk te kunnen volenden — hij drukt de vercoelde hand op het hooftje van zijn kind, en dan.... Maar neen, spreken kan hij niet.

«Een als vaderje dat weer 't huis komt, dan zal hij voor Karl ook een mooie klapsus van vlietstooten; ja 't niet vader? vleit het jongste op nog niet te zien.

God, wat bangs stond! Bevend heeft de vader het kind omhoog; drukt zijn lippen op dat lijd en rood gezichtje, en zegt dan bij a. onhoorbaar: «Zoo, ween Karl, heel goed en.... Maar, verder kan hij niet; dikke tranen breken met geweld naar buiten.

Wees krachtig Walter! Ja, krachtig! — Zoo. Nog een zoen op Karl's voorhoofd. Nu tilt hij het kind in de bedstee over de slapende moeder heen. Daar, op vaders plaats zou het jongste slapen voortaan. — Karl flinstert weg dat hij aan onzen lieve Heertje zal vragen of vader er Zondag nog weertje, want dan blijft hij 't huis uit de school, en zal dan een heele oel leechblossom voor 't zeste vaderje plukken.

«Goed mijn jongste, goed! Maar stil nu dat moeder niet wakker wordt! —

Ach, nu zal hij dan aan die lieve sieke vrouw dat een te afheid moeten geven.... Koen, over 't de bedstee ginds de beide kleine meisjes zachtjes vaarsel gekust!

Zie, daar liggen ze de blonde kooralbloemen — roode koezen, blauwe oogen. — Maar die oogjes zijn nu gesloten, ze zien hem niet aan.

Weet hij wel wat hij doet, nu hij zo zachtjes, leert voor heert, op die roode lipjes en walsche armjes zoen; nu hij lieverde van weerstevend haande vastklemt en het drukt aan zijn lippen; nu hij Elze — kleine wouwater, ruiter van vaders knie — de blootgewoelde heantjes nog eens toedekt? Ach neen, hij weet niet wat hij doet en hij zijn trankte vrouw — om haar een doodel afheid te besparen, zachtjes omhoog naar nach' een zoen op des bleeken wang drukt. — Grote God welk een andere zoen dan dien, hij haar gaf... ha, op dien heertje's middag, nu zeven jaar geleden.... h! — Voor de bedstee valt hij op de knieën neer. Zijn handen lijken een wijle vrouwen; zijn lippen bewegen zich kramptachtig. — Moed, Walter, moed! — Voort nu. — Ja, voort!

Zoo, het licht is al uitgeblazen. — Voort!

«Nacht vader. Zondag zeker weerkomen vader!» Klinkt het nog eens aan moeders zij.

En moeder Bertha.... Wat! wie... wat is er!

Konklaps gaan haar matte oogleden open; ze tast met de hand voor zich uit.

«Walter! Walter!» roept. — Heert! zeide door niet zachtjes sluiten? — «Walter!» klinkt het nog eens met angste, terwijl ze overvloed vliegt: «Walter! O geroemde God, waar is hij? Walter, Walter?»

«Still Moede, niet schrielen! Karl zal aan Wilhelm gaan zeggen dat Moede nu is dood!»

Maar de zwakke vrouw verstaat hem niet. Ze wil haar zinnen, haar herte, haar hopen, ha trouwe, navolgen; ze zal hem terug brengen, moet hem hier houden, het morgen, ach ja! morgen althans.

Doch, haar krachten... haar duizeland hoofd, en losbarstend in 't vreeslijkst gelag!

«Weg, weg! O grote God mijn Walter! weg!»

Ach arme, j! Uw Walter ging heen, en... altij

II.

Frau Romse stond geitend voor het raam, en haar kleine winkel, en tuinde naar de dik regenvolken die over de smalle straat naar h marktplein gingen.

Ja, wat een mensch viel wel eens tot een oog ink rekest, zoo denkt ze, dat alijkt hem soms al ten zegen te zijn.

Heeft ze niet dikwijls geklaagd dat haar een Frits nog zoo jong en zoo wild was, die ge Frits te jong en te wild althans was, maar in de kleine winkelrak met den woedend ernst van des te zijn. Maar nu, God lof! met die vreeslijk krachten, terwijl alle Landeskinder gered was

De kolonist. Dagblad toegewijd aan de belangen van Suriname, 12 januari 1871:

Feuilleton.

De Oorlog een noodzakelijk kwaad?

SCHETSEN DOOR J. J. CREMER.

I.

Y is al laat in den avond, doch binnen de kleine landbouwenverruwing, schiet achter 't zwarte deunenbosch, daar 't donk' nog een lichtje.

Moeder slapt, ja ligt maar. Als vader haar nu soosle hij gezegd had, nog eens zachtjes schudde, dan zou kleine Karl de lamp wel uitblazen, en gauw in de bedstee kruipen. Ja zeker, en heel stil zij; en zonges dat lieverde en Elze niet wakker werden; ja, en als hij zelf schreien moest, dan zou hij de handjes maar vast voor den mond houden, want Koning Wilhelm zal vader toch wel gauw weeten sturen, alwaar? Koning Wilhelm was immers zoo heel kraak, en kon ook niet weten dat moeder nu juist een ziek was, nee!

Finistrad heeft het zeventjarige jongste tot vijf vader opziende gesproken, en de vader — die straks nog, tot lang na zonsopgang, den sikkel deed

tot zijn vader opziende gesproken, en de vader — die straks nog, tot lang na zonsopgang, den sikkel deed door het rijpe graan, maar ach! zonder het werk te kunnen volenden — hij drukt de vercoelde hand op het hooftje van zijn kind, en dan.... Maar neen, spreken kan hij niet.

«Een als vaderje dat weer 't huis komt, dan zal hij voor Karl ook een mooie klapsus van vlietstooten; ja 't niet vader? vleit het jongste op nog niet te zien.

God, wat bangs stond! Bevend heeft de vader het kind omhoog; drukt zijn lippen op dat lijd en rood gezichtje, en zegt dan bij a. onhoorbaar: «Zoo, ween Karl, heel goed en.... Maar, verder kan hij niet; dikke tranen breken met geweld naar buiten.

Wees krachtig Walter! Ja, krachtig! — Zoo. Nog een zoen op Karl's voorhoofd. Nu tilt hij het kind in de bedstee over de slapende moeder heen. Daar, op vaders plaats zou het jongste slapen voortaan. — Karl flinstert weg dat hij aan onzen lieve Heertje zal vragen of vader er Zondag nog weertje, want dan blijft hij 't huis uit de school, en zal dan een heele oel leechblossom voor 't zeste vaderje plukken.

«Goed mijn jongste, goed! Maar stil nu dat moeder niet wakker wordt! —

Ach, nu zal hij dan aan die lieve sieke vrouw dat een te afheid moeten geven.... Koen, over 't de bedstee ginds de beide kleine meisjes zachtjes vaarsel gekust!

Zie, daar liggen ze de blonde kooralbloemen — roode koezen, blauwe oogen. — Maar die oogjes zijn nu gesloten, ze zien hem niet aan.

Weet hij wel wat hij doet, nu hij zo zachtjes, leert voor heert, op die roode lipjes en walsche armjes zoen; nu hij lieverde van weerstevend haande vastklemt en het drukt aan zijn lippen; nu hij Elze — kleine wouwater, ruiter van vaders knie — de blootgewoelde heantjes nog eens toedekt? Ach neen, hij weet niet wat hij doet en hij zijn trankte vrouw — om haar een doodel afheid te besparen, zachtjes omhoog naar nach' een zoen op des bleeken wang drukt. — Grote God welk een andere zoen dan dien, hij haar gaf... ha, op dien heertje's middag, nu zeven jaar geleden.... h! — Voor de bedstee valt hij op de knieën neer. Zijn handen lijken een wijle vrouwen; zijn lippen bewegen zich kramptachtig. — Moed, Walter, moed! — Voort nu. — Ja, voort!

Zoo, het licht is al uitgeblazen. — Voort!

«Nacht vader. Zondag zeker weerkomen vader!» Klinkt het nog eens aan moeders zij.

En moeder Bertha.... Wat! wie... wat is er!

Konklaps gaan haar matte oogleden open; ze tast met de hand voor zich uit.

«Walter! Walter!» roept. — Heert! zeide door niet zachtjes sluiten? — «Walter!» klinkt het nog eens met angste, terwijl ze overvloed vliegt: «Walter! O geroemde God, waar is hij? Walter, Walter?»

«Still Moede, niet schrielen! Karl zal aan Wilhelm gaan zeggen dat Moede nu is dood!»

Maar de zwakke vrouw verstaat hem niet. Ze wil haar zinnen, haar herte, haar hopen, ha trouwe, navolgen; ze moet hem hier houden, het morgen, ach ja! morgen althans.

Doch, haar krachten... haar duizeland hoofd, en losbarstend in 't vreeslijkst gelag!

«Weg, weg! O grote God mijn Walter! weg!»

Ach arme, j! Uw Walter ging heen, en... voor altijd.

II.

Frau Romse stond geitend voor het raam, en haar kleine winkel, en tuinde naar de dik regenvolken die over de

Nieuws van de dag, 20 januari 1871:

BIJ VAN DEN HEUVELL & VAN SANTEN, te Leiden, is ter perse:

Prijs 50 Cents:

DE OORLOG

EEN

noodzakelijk

kwaad?

SCHETSEN

door

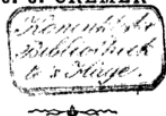
(2534)

J. J. CREMER.

SCHETSEN

DOOR

J. J. CREMER

LEIDEN
VAN DEN HEUVEL & VAN SANTEN
1871

„Een Feestdag” hebben we met gencegen gelezen. De voorstelling is vrij wat minder opgeschreefd dat die, waarop ons Cremer onlangs in zijne brochure: „De Oorlog een noodzakelijk kwaad?” heeft onthaald. Toch moeten wij den Schr. opmerkzaam maken, dat de zin voorkomende op pag. 141 en die aldus luidt: „zij is bezig met een knaapje van nauwelijks twee dagen met de weinige dekens, die zij nog bezit, warm te houden” niet op schoonheid bogen kan.

En hiermede is onze taak geeindigd. We hebben al de proza-stukken, die in het Mengelwerk voorkomen, de revue laten pas-seeren en we betreuren het, dat ons oordeel over de meerderheid dier produkten niet even gunstig is geweest. We besluiten met den wensch, dat de schrijvers wier proeven nu naar wensch ge-slaagd zijn, tijd en lust mogen hebben een volgenden almanak met hunne bijdragen te verrijken en zij, wier pennevruchten den toets niet hebben kunnen doorstaan door dit mijn geschrift niet

Heden alom voorhanden:
J. J. CREMER.

DE OORLOG
EEN
NOODZAKELIJK
KWAAD?

en bij de Uitgevers VAN DEN HEUVELL & VAN SANTEN te LEIDEN.

Prijs 50 cents. (440)

NIEUWE UITGAVEN.

»De oorlog een noodzakelijk kwaad?» is de vraag, die de heer **Cremer** zich ter beantwoording voorstelt in het nette boekje, bij de firma Van den Heuvel en Van Santen (te Leiden) uitgegeven.

In de warme taal, die ieder weet dat hem zoo eigen is, geeft de begaafde schrijver een drietal korte grepen in de gruwelen van den oorlog: het vertrek van een Pruisisch landweerman, het vrijwillig dienstnemen van een zeventienjarig zoon eener weduwe en het samenvallen van een zilveren bruiloft in eene zeer gelukkige Fransche familie met het bezoek van het zegerend Duitsch leger aan het dorp, waar zij gevestigd is. Dat in die drie tafereelen het noodlottig verscheuren van alle liefdebanden en de moord- en brandtooneelen met felle kleuren geschilderd worden laat zich gevoelen.

Ja, de beschouwingen, die de schrijver vastknoopt aan die losse schetsen, oude bekenden en duizende keeren herhaald als ze zijn, ontvangen een glans van nieuwhed van den keurigen vorm. Een werkje van den heer **Cremer** aanbevelen in den gewonen zin zal wel onnoodig zijn. Een auteur, die zoo hoog staat aangeschreven bij het Nederlandsch publiek, vindt van zelf zijn lezers.

Dat dit werkje er velen hebben zal, daarvan zijn we evenzeer overtuigd als van den goeden indruk, dien de lezing op hen maken zal.

Is de oorlog een noodzakelijk kwaad? Neen, hij is een volstrekt onnoodig kwaad; de noodzakelijkheid van den oorlog is een der menscheid en God onteerende leugen, — zietdaar de stelling door den heer J. J. **Cremer** ontwikkeld in zijne thans in een net bundeltje vereenigde en bij de firma van den Heuvel en van Santen, te Leiden, uitgegeven schetsen. Met meesterlijke hand heeft de schrijver daarmee een greep gedaan uit de tooneelen van jammer en schrik, door den thans tot tijdelijke rust gekomen krijg aangerigt. Als men 't niet reeds van vroeger wist, dan zou men uit dit boekje den auteur leeren waarden als een uitstekend schilder en een gevoelvol novellen-dichter in één persoon vereenigd. In de eerste hoedanigheid tot het realistische overhellende en daardoor dikwijls diep ingrijpende in het hart zijns lezers, verplaatst de tweede hem wel eens in het rijk der

idealen en illusiën.

Voegen wij dan ook gaarne onze jammerklagen over het gestichte kwaad bij de zijne, in zijne hoop dat eenmaal, al is het dan ook eerst over vele eeuwen, de eeuwigdurende vrede de aarde tot een paradijs zal maken, durven wij niet deelen. En doch zullen wij bedenkingen gaan opperen tegen een geschrift als wij hier voor ons hebben? Wij laten het liever na en onzen lezers alleen aanradende zich het genoegen der lezing er van niet te ontzeggen, besluiten wij onze aankondiging met onze overtuiging uit te spreken, dat de schetsen er veel toe kunnen bijdragen om aan de waarheid, dat de oorlog een groot, een menschontearend kwaad is, bij velen van hen die er nog niet van doordrongen zijn, ingang te verschaffen. Het boekje kan dus ook nuttig zijn tot vermindering van het kwaad, al wordt het ideaal van het geheel weg te nemen er niet door bereikt, zooals de dichtsterlijke auteur er zich welligt van heeft voorgesteld.

Arnhemsche courant, 15 februari 1871:

Met het talent, **Cremer** bij uitnemendheid eigen, om gebeurtenissen aanschouwelijk voor te stellen en de details, hetzij liefelijk of vreeselijk, in hunne volle kracht te doen uitkomen, is ook zijne laatste novelle geschreven. *De oorlog een noodzakelijk kwaad* bevat treffende schetsen van de gruwelen van den krijg, en zoo het in onze dagen nog noodig ware, een afschrik van den oorlog in te boezemen, dit boekje zou evenveel nut stichten als het thans bewondering wekt voor des schrijvers talent. Het werkje is uitgegeven bij de firma van den Heuvell en van Santen te Leiden.

Goessche courant, 17 februari 1871:

Met het talent, *Cremer* bij uitnemendheid eigen, om gebeurtenissen aanschouwelijk voor te stellen en de details, hetzij liefelijk of vreeselijk, in hunne volle kracht te doen uitkomen, is ook zijne laatste novelle geschreven. *De oorlog een noodzakelijk kwaad* bevat treffende schetsen van de gruwelen van den krijg, en zoo het in onze dagen nog noodig ware, een afschrik van den oorlog in te boezemen, dit boekje zou evenveel nut stichten als het thans bewondering wekt voor des schrijvers talent. Het werkje is uitgegeven bij de firma van den Heuvell en van Santen te Leiden.

De locomotief, 8 april 1871:

Dit denkbeeld is o. a. uiteengezet in eene brochure van den heer Sanches, een van de weinige werkjes van algemeen belang, welke dezer dagen het licht hebben gezien. Een ander, van geheel verschillenden aard, maar dat zeker wel de meeste lezers zal trekken, al kan het geenszins aanspraak maken op den naam van een nuttig boek, is dat van *Cremer*. De oorlog een noodzakelijk kwaad, waarin de gevierde novellist eenige schetsen geeft van voorvallen t den Fransch — Duitschen krijg. Zij zijn met het eigenaardig talent van *Cremer* geschreven maar de Duitsche en Fransche dagbladen zijn wel zoo rijk en interessant voor hem, die niet uitsluitend aan den vorm blijven hangen. Als het boekje geschreven is om een afschrik in te boezemen van den krijg, dan is het volkomen overtoollig. Die oorlog gaf aan professor Vreede aanleiding tot zijne studie „la reconstruction de l'empire d'Allemagne et la liberté de l'Europe,” waarin op iutnemende wijze wordt uiteengezet en met historische beschouwingen gestaafd, wat Europa te verwachten heeft van de herstelling van een Duitsch keizerrijk. Men zou er nu en dan den hoogleeraar Vreede, den grooten vijand van Frankrijk en de Napoleons niet in

DE OORLOG EEN NOODZAKELIJK KWAAD? Schetsen door J.J. Cremer. Leiden van den Heuvell & van Santen 1871 in kl. 8vo. 73 bl. Prijs

In: Vaderlandsche letteroefeningen. Jaargang 1871. P. 573-574.

DE OORLOG EEN NOODZAKELIJK KWAAD? Schetsen
door J. J. Cremer Leiden van den Heuvell & van Santen
1871 in kl. 8vo. 73 bl. Prijs f

Drie gelegenheidsschriften, slechts met een paar woorden aan te kondigen nu zij dit buiten onze schuld reeds een *hors de saison* geworden is. Stof zou anders het »Roode Kruis” alleen tot eene uitvoerige studie leveren, al bepaalden we ons enkel bij de zaak. zonder van het boek zelf een woord te zeggen, vooral indien er ook het »witte” en het »blauwe” kruis bij besproken werden.

Niets zij afgedongen op den lof, door de periodieke pers aan Naundorff's geschrift gegeven, maar verzwegen toch ook niet dat het eene zeer akelige lectuur is. Dat brengt het onderwerp

mede, maar daardoor komt ook, tegenover zooveel akeligs, ja afgrijselijks, de menschlievendheid, die voor zooveel afzichtigs niet terugdeinsde, heerlijk uit.

De ons onbekende »Baas» geeft juist geen »tafereelen», maar eenvoudig een kort verslag van de aanleiding tot en den loop van den oorlog tot aan den val van Sedan en van Napoleon. 't Is voor een beknopt overzicht niet kwalijk geschreven, maar was wegens onvolledigheid reeds verouderd toen het verscheen.

Vruchteloos zou men in Cremers boekje eene beantwoording zoeken der vraag die den titel uitmaakt. 't Zijn wat »van Berlijn naar Parijs» zich noemt: schetsen en tafereelen, in den levendigen trant van den gunstig bekenden Betuwschen novellist. Plaatsruimte verbiedt ons in bijzonderheden te treden; alleen zeggen wij nog even, dat de Fransche wansmaak om geen leestekens (het vraagteken staat er echter) op den titel te zetten, er bij ons niet in wil.

v. O.

Opregte Haarlemsche courant, 23 maart 1871:

* * * Uitgave van VAN DEN HEUVELL & VAN SANTEN, te Leiden, en in elken Boekhandel voor 50 Cents verkrijgbaar:
J. J. CREMER.
DE OORLOG
 EEN
NOODZAKELIJK
KWAAD?
 Het Volksblad zegt van dit zoo boeiend geschreven werkje: *Cremer weet in zijn schetsen op aandoenlijke wijze medelijden te wekken. Deze schetsen verdienen door duizenden gelezen te worden.*

De locomotief, 8 april 1871:

Dit denkbeeld is o. a. uiteengezet in eene brochure van den heer Sanches, een van de weinige werkjes van algemeen belang, welke dezer dagen het licht hebben gezien. Een ander, van geheel verschillenden aard, maar dat zeker wel de meeste lezers zal trekken, al kan het geenszins aanspraak maken op den naam van een nuttig boek, is dat van Cremer: "Da oorlog een noodzakelijk kwaad", waarin de gevierde novellist eenige schetsen geeft van voorvallen uit den Fransch — Duitschen krijg. Zij zijn met het eigenaardig talent van Cremer geschreven maar de Duitsche en Fransche dagbladen zijn wel zoo rijk en interessant voor hem, die niet uitsluitend aan den vorm blijven hangen. Als het boekje geschreven is om een afschrik in te boezemen van den krijg, dan is het volkomen overtoollig. Die oorlog gaf aan professor Vreede aanleiding tot zijne studie „la reconstruction de l'empire d'Allemagne et la liberté de l'Europe," waarin op intnemende wijze wordt uiteengezet en met historische beschouwingen gestaafd, wat Europa te verwachten heeft van de herstelling van een Duitsch keizerrijk. Men zou er nu en dan den hoogleeraar Vreede, den grooten vijand van Frankrijk en de Napoleons niet in herkennen. Nood leert bidden, en ook de heer Vreede bekomt van zijn vrees voor Frankrijk, nu hij ziet, hoe het gevaar juist van de tegenovergestelde zijde begint te dreigen.

Ten slotte; ben ik begonnen met te zeggen, dat het gevaar voor een watersnood is afgewend, ook aan een ander gevaar zijn wij ontkomen, of liever onze officieren, die bedreigd werden met een besluit om, ook buiten diensttijd

Nieuwsblad voor de boekhandel, 19 mei 1871:

Heuvell & van Santen (van), J. J. CREMER, *de oorlog een noodzakelijk kwaad*. Spektator 15.
Heuvelink (J.), G. UMBGROVE. Neerland's roeping. Militaire

De gids, 1871:

J. J. Cremer. *De oorlog een noodzakelijk kwaad?* [Inhoud]
Leiden, firma v. d. Heuvell en v. Santen.

Men heeft wel eens beweerd, dat *de oorlog een noodzakelijk kwaad* is. Tijdens den jongsten gruwelijken krijg bij vernieuwing verkondigd, heeft deze stelling nu als voorheen hier toejuiching en daar bestrijding ontmoet. Sommigen zelfs hebben haar met gloeiende verontwaardiging afgewezen, en onder hen behoort onze terecht gevierde Cremer. Zijns inziens is zij een verderfelijke leugen, ter wier bestrijding hij zich genoopt gevoelt in geschrifte op te treden. Ziedaar de wordingsgeschiedenis van het boekje, welks titel ik boven afschreef. Drie schetsen en een betrekkelijk uitvoerig ingevlochten betoog maken den inhoud daarvan uit. De eersten dienen tot kenschetsing van de jammeren en de gruwelen, die aan den krijg zijn verbonden; het laatste is rechtstreeks tegen de gehate stelling gericht.

Het geschrift vervalt daardoor in twee deelen, die ik elk afzonderlijk wensch te bespreken.

De schetsen zijn met Cremer's eigenhandig talent geteekend. Gij

380

BIBLIOGRAPHISCH ALBUM.

leeft mede met de personen, die hij ten tooneele voert; bij de geschilderde toestanden zijt gij een toeschouwer. Uw hart deelt in het lijden, waarvan hij U getuige doet wezen. Cremer dwingt U daartoe, hoe vluchtig de omtrekken ook zijn, waarmede twee zijner taferelen werden afgeteekend. Wie na de kennismaking geen afschuw van den oorlog heeft, moet geen hart bezitten, of alle gevoel hebben uitgeschud. In zooverre dit het doel des schrijvers mag heeten, is het zeker bereikt. Wat hij in gloeiende verontwaardiging en met warme bezieling ons voor de oogen bracht, moet wel getroffen hebben. Iets van zijn gegronde afschuw, iets van zijn edelen haat is zeker op zijne lezers overgegaan. Had ik eene aanmerking, het zou deze zijn, dat de laatste schets, die ook de meest uitvoerige is, walging veroorzaakt. Cremer zelf erkent dit, waarom het moeilijk is, hem een grief daarvan te maken. Hij heeft het waarschijnlijk gewild. Ik wensch hem echter in bedenking te geven, of hij recht daaraan deed. Zoo licht zal door zulk eene min of meer walgelijke schildering het vermoeden van overdrijving ontstaan.

Is het niet beter dat te vermijden? Hoe eenvoudiger de waarheid wordt voorgesteld, des te meer ingang zal zij vinden. De waarheid heeft juist dit eigenaardige, dat zij nooit overdreven is, beweerde Victor Hugo eens zeer te recht, al behartigde hij dien wenk zelf niet altoos. Als zijne Fantine in "de Ellendigen" ons walgt, heeft zij tevens ons medelijden verbeurd. Moge de herinnering daaraan voor anderen een les of ten minste eene waarschuwing zijn.

Doch dit slechts ter loops. Ik geef het meer als op-, dan als aanmerking. Ernstiger grief bestaat bij mij tegen het tweede deel van Cremer's geschrift, waar hij zijne rol van novellist verlaat, om als godgeleerde of wijsgeer op te treden. Ik wil volstrekt niet als pleitbezorger der gewraakte stelling mij voordoen; maar ik meen toch, dat zij grondiger en ernstiger wederlegging verdiende, dan haar hier te beurt viel. De uitdrukking moge hard klinken, toch zij het in alle bescheidenheid gezegd, dat enkele groote woorden, treffende exclamatiën en holle frasen hier de plaats van argumenten vervullen. Zij, die de bedoelde stelling opwierpen, werden daarin niet door een oppervlakkig oordeel of een vluchtigen indruk geleid. Slechts door degelijke bestrijding kan haar kracht worden gebroken. Ook staat zij niet op zich zelve, en kan dus onmogelijk in enkele vluchtige bladzijden besproken worden.

Dat het betoog van Cremer oppervlakkig eenigen indruk maakt, is mogelijk, maar bij dieper nadenken stellig en zeker niet.

Ik wil verder gaan en beweren, dat de Hr. Cremer juist door dit min gelukkig betoog de kracht van zijn geschrift verzwakt heeft. De schetsen waren welsprekend en overtuigend; het geheel maakt een minder gunstigen indruk. Men gevoelt zich ten slotte niet zoo voldaan als aanvankelijk het geval was. De tweeslachtigheid van het boek geeft er iets mats aan. Het is alsof de schrijver geen vertrouwen had op den indruk zijner schetsen, en er daarom de toepassing bijvoegde. Dit gebrek aan zelfvertrouwen deelt zich als onwillekeurig mede aan de lezers, zij het bij sommigen onbewust. De indruk, dien de kunstenaar op 't publiek wil maken, wordt niet afzonderlijk beschreven.

Vraagt men, wat de oorzaak is der hier geteekende fout, dan meen ik de verklaring daarvan ten deele hierin te moeten zoeken, dat Cremer ditmaal in de hitte der verontwaardiging naar de pen

een roman te schrijven; maar dit meen ik, dat het overschatting van kracht is, als hij in stede van novellist te blijven, als verkondiger of bestrijder van het een of ander afgetrokken stelsel wil optreden. Niemand gaat ongestraft buiten zijn terrein, zelfs niet een zoo verdienstelijk en talentvol man als Cremer. Het is geen onzer tot on-eer, dat wij niet alles vermogen.

Als novellist heeft deze schrijver onschatbaar veel voor ons volk gedaan. Hij heeft op zijne wijze en in zijnen vorm gepredikt met zooveel vrucht en zegen als talloos vele gevierde leeraars van godsdienst en zedelijkheid nauwelijks te gader kunnen aanwijzen. Van *zijn* kansel heeft hij tot duizenden gesproken en vele goede zaden gestrooid. Hij doe dat ook voortaan, maar in zijne taal, in zijnen vorm en naar de mate zijner talenten.

gestrooid. Hij doe dat ook voortaan, maar in zijne taal, in zijnen vorm en naar de mate zijner talenten.

Slechts op die voorwaarde blijft hij onze terecht gevierde Cremer; alleen dan kan de kracht, die hij uitoefent, van duurzamen invloed zijn.

Zaandam, 20 April 1871.

J. H. C. HEIJSE.

De tijdspiegel, 1871:

Vredewerk.

J.J. Cremer, De oorlog een noodzakelijk kwaad? Leiden, van den Heuvel en van Santen, 1871.

De eeuwige Vrede, door dr. A.L. Poelman. Noordbroek, J.J. Boelens, Jr. 1871.

Groot is de stroom niet van werken, waarin geprotesteerd wordt tegen de menschenlacherij, die men oorlog noemt; niet zoo groot als men zou verwachten in een werelddeel, waarvan de bewoners staan ingeschreven in de registers van de Christenkerkgenootschappen, van hen die zich noemen naar den man met het groote hart, den Galileeschen leeraar, Jezus van Nazareth, wiens overwegende karaktertrek was sympa-

thie te hebben voor al wat lijdt, die met vrouwelijke teederheid in deze ruwe wereld 'het gekrookte riet niet verbrak en de rookende vlaschwiek niet uitbluschte', die - de schoonste karakterschildering - steeds 'met innerlijke ontferming werd bewogen', en zoo weinig zich tehuis gevoelde in het gewone leven met zijn krassende wanklanken, met zijn wreedheid, met zijn bloedstrijd, dat hij zijn rijk terecht een rijk noemde niet van deze wereld. Neen, van de officiële Christus-vereerders ging geen protest uit; als een sarrende tegenstelling schrijft Keizer Wilhelm een dankdag uit voor het voltooide werk, zooals Keizer Napoleon een plechtig *te Deum* zou hebben verzocht, wanneer de zaken anders waren gelopen. Alleen de Europeesche Vrededebond onderging een uitbreiding, niet ontmoedigd door het vruchteloze van de aanbeveling van den vrede aan mannen als Napoleon en Wilhelm, toen het nog tijd was, - een uitbreiding die echter volstrekt niet in evenredigheid staat tot den algemeenen stuitenden indruk, dien de moordtooneelen op het gevoel maakten. Is het toe te schrijven, dat onze tijd meer denkt, dat men het onoplosbare van de tegenstrijdigheid van het menschelek wezen dieper gevoelt, dat er zoo weinig tegen den oorlog geschreven werd? Of is het 't scepticisme, dat ook hier vreet aan de bloemen van het menschelek hart, de idealen in nevelen hult en verduistert, en bewerkt, dat de arm, die weleer de vaan van het Excelsior zoo moedig en zoo krachtig omhoog hief, haar tegenover zulk een werkelekheid weemoedig en bedroefd laat zinken? Indien dit laatste het geval is, des te meer hulde aan Cremer en Poelman, dat zij moedig en onversaard die vaan nog hooger op steken en te midden van de quaestie van betere legerorganisaties, alom aan de orde gesteld, met het geloof der idealisten hun vredewoorden werpen, onverschillig of velen al medelijdend de schouders ophalen over hun pogen.

Wie Cremer kent, weet dat hij nooit ontbreekt, als de strijd voor de waarachtige humaniteit wordt gestreden; wij herinneren ons nog hoe hij zich in de bres stelde voor de arme fabriekskinderen, waarvoor de Staatscommissie geen raad wist. Er zijn er die hem zijn optreden als novellist in de sociale quaesties ten kwade duiden; waar men blijkbaar geen oplossing van de quaestie weet te geven, waar men zelfs de wetenschappelijke zijde vaak niet eens *au fond* heeft bekeken, daar, zegt men, behoort de novellist te zwijgen. Wij zijn van een ander gevoelen; de novellist als de dichter heeft recht de quaestie te stellen, uit te werken in een beeld, om haar levendig ons in het gemoed af te drukken; er zijn verschillende gaven, zegt een oude christenheilige. De novellist kan nu in de personen, die hij ten tooneele voert, de worsteling van het menschelek hart weergeven met de eeuwige tegenstrijdigheden van het leven, den mensch voorstellen als langs den weg des geloofs met die tegenstrijdigheden verzoend, een oplossing gevend, waarmee de wetenschap lacht. Wat wij echter minder wenschelek vinden, is dat de novellist zoo gaat moraliseeren, dat de

inkleding bijzaak wordt en hij den vorm gebruikt om een wetenschappelijk betoog te geven; immers, in dat geval stellen wij hem, en terecht, andere eischen, verlangen wij dat hij als ieder ander goed beslagen ten ijs kome. Wij zien het andere bezwaar, dat en novelle en betoog door die samenstelling beide dreigen te mislukken, voor het oogenblik nog over 't hoofd. Aan dat bezwaar herinnert trouwens al terstond de titel van Cremer's schetsen: *De oorlog een noodzakelijk kwaad?*

Nemen wij het boekje van den gevierden novellist voor ons. Het is Cremer allereerst te doen om al het afschuwelijke van den oorlog te doen gevoelen en zijn lezers, wellicht later zijn hoorders te doen walgen van de kunstmatige politieke menschenlacherij. Eerst stelt hij ons een landweerman voor, die met een geprangd hart afscheid neemt van vrouw en kind, en 'heen ging, en, voor altijd'; dan zien we een weduwvrouw in een klein winkeltje met een eenigen zeventienjarigen zoon en een lieven trouwen hond, de mooie witte Mirza; en de jongen meesleept door de geestdrift zijner makkers, verlaat zijn moeder, en deze vloekt den Koning, en Mirza sterft voor het bed van zijn jongen meester, 'die niet wederkeert'. Deze schetsen zijn kort; welke verdienste ze ook mogen hebben door de plastische voorstelling, waarin het meesterschap ligt van Cremer, men merkt terstond wat hij verliest, wanneer hij niet de platte boerentaal van den Hollander tot zijn dienst heeft om meê te tekenen en verven.

Langer worden wij bezig gehouden in het Fransche huisgezin van monsieur Toulemaire met vrouw en twee volwassene dochters, die natuurlijk bekoorlijk zijn en reeds verpast. Om de tegenstelling met het akelige van den oorlog, die het huiselijk leven verwoest, nog meer te doen uitkomen, moet monsieur Toulemaire welhaast zijn zilveren bruiloft vieren, en zijn de beide dochters bezig aan twee fauteuils voor vader en moeder, waarop - dat kan men wel raden - naderhand Pruisische soldaten komen te zitten. Daar komt in de schets menige trek voor, die doet zien, dat Cremer het Fransche karakter scherp en juist heeft waargenomen; waar hij echter monsieur Toulemaire laat filosofieeren, dat 'onder Gods leiding, zelfs bloedige oorlogen mee werken tot de opvoeding en beschaving van nog weinig ontwikkelde naties(!)', en zijn dochters hopen, dat 'uit dit schijnbaar kwade het goede zal geboren worden,' daar speelt de zucht van Cremer om een moreel, bijna wijsgeerig betoog te leveren, hem leelijke parten, die zijn talent in de schaduw stellen.

Just op den dag van het zilveren feest moeten de Pruisen het dorp binnenrukken, en de feestvlag de aanleiding geven tot de verwoesting van het huis van Toulemaire en de zijnen. In een oorlog zijn er natuurlijk veel hoekjes, waar de slagen vallen, maar Cremer heeft gezorgd, dat in het huis van monsieur Toulemaire geen enkele plek vrij was; het regent hier slagen; wat de kogel spaart in dat huisgezin, dat neemt de demon mee, daar treedt de krankzinnigheid op; het tooneel is zoo woest, er komt zooveel bloed, en nog eens bloed in voor, dat de auteur

kwaad is, wanneer wij zelve worden aangevallen en wij worden gedwongen de helse wapenen van het ruw geweld te kiezen en... God wil dat wij ons leven, onze dierbaren zullen beschermen'. Wij vragen, heeft Duitschland anders gedaan, en laat Cremer God hier weer niet wel den oorlog willen? Immers, dat Duitschland zeer praktisch middelen heeft gevraagd om in de toekomst niet meer in de noodzakelijkheid van dien Godswil te komen, althans er met minder offers af te komen, is slechts een bijkomende, zeer verklaarbare zaak. De gewapende vrede, het recht der kleine staten tegenover den geest des tijds, samenvoeging van staten tot een geheel, niet op grond van eenheid van nationaliteit, de tegenstelling van de werkzaamheid van het Roode Kruis en den Vrededebond te midden van den oorlog, getuigen dat de liefde een niet minder groote plaats inneemt in het menschelek hart dan de haat, - al deze onderwerpen roert Cremer aan, zij zijn bij hem de toetsen van een piano, die hij, inwendig onttremd, hier en daar disharmonieus aanslaat.

Dr. Poelman blijkt in zijn 'Eeuwige Vrede', al weder een goed stijlist en een helder denker. Wij kennen hem als een strijder voor ware volksverlichting, en het laat zich hooren, dat hij het niet van zich kon verkrijgen om te zwijgen over de tragedie, die in den Fransch-Duitschen oorlog gedurende zoovele maanden voor de oogen der verbaasde, onstelde wereld werd opgevoerd. Poelman gaat uit van het denkbeeld, dat aaneensluiting, onderlinge samenwerking de eerste levensvoorwaarde is van onze maatschappij; toch is hij niet blind voor hetgeen de menschen scheidt, hen tot elkander plaatst in de verhouding van strijd; die strijd echter onttaardt in een oorlog ten gevolge van den boozen hartstocht, die 'de hier en daar verspreide stof samengaat en het vuur aanbrengt om ze in vlam te zetten.' Het valt natuurlijk niet moeilijk uit dit oogpunt den Fransch-Duitschen oorlog te verklaren, een Napoleon aan de eene zijde met de chauvinistische Franschen en aan de andere zijde het Deutsche volk, waar de herinnering aan de Fransche overheersching nog niet verstorven was en de zucht naar wraak zoo licht weer kon oprijzen. En als het vuur van den hartstocht eenmaal de volkeren heeft in vlam gezet, dan aanschouwt men ook de verwoestende werking, die het overal in het klein en in het groot, in den mensch, in het huisgezin, in de gemeente, in het land, in een werelddeel uitoefent. Poelman verliest bij zijn meestal zeer treffende schildering de historische trouw weleens uit het oog; het is ons althans niet bekend, dat de Deutsche soldaten de aanzienlijkste inwoners van Fransche plaatsen aan de mishandeling der soldaten hebben prijsgegeven; evenmin: dat de Deutsche soldaten op de wijze der middeleeuwen, 'de meubelen, de kledaarden, de kleederen zelfs van ongewapende mannen en weerloze vrouwen, soms uit een gastvrij voor hen geopend huis hebben weggeroofd en bij gansche treinen weg-

zich zelf vernaadt met de vragen: 'Begint zij walging te baren der schets? Wordt zij kwetsend voor het gevoel?' - maar die vraag is niet ernstig gemeend, en Cremer is hier onoprecht, want onmiddellijk laat hij er op volgen eenige volzinnen, waarin gesproken wordt van 'een degen of bajonet, die na een krachten stoot, door het lillend ingewand glijdt (?)', van bloed, dat uit den opgescheurden strot naar buiten perst, terwijl het ons lauwwarm 't aangezicht spat' (!), en dan vragen wij - en Cremer staat te hoog om onze aanmerkingen niet te kunnen dragen - heeft de auteur zich niet in zijn lezers vergist? ook indien wij een goed deel des volks tot die lezers rekenen, ook dan nog vragen wij: is dat niet te grof, herinnert het niet aan den kermisman, die veel bloed, nog een streep, toe... een volle kwast, plassen bloed... wilde hebben in zijn schilderij, omdat het volk(?) er anders geen behagen in had, het half dronken, bewusteloze volk namelijk in den kermisroes. Meende de auteur werkelek op die wijze den meesten indruk te maken? 't Is moeilijk aan te nemen, dat Cremer zoo weinig menschenkennis bezit; zijn andere geschriften getuigen van beter. Het noodzakelijk gevolg van zulke schetsen is, niet dat wij over het afschuwelijke van den oorlog gaan denken, maar dat het boekje ons walgt en wij het met zekeren afkeer neerleggen: vermoedelijk is de auteur het slachtoffer geworden van den overprikkelenden indruk, dien al de oorlogverhalen, in de couranten tot vervelens toe met ellemaat toegediend, op zoo menig gevoelig zenuwstelsel maakten. Het onnatuurlijke, het tegenstrijdige van den oorlog ware beter uitgekomen, indien Cremer b.v. een der lieve dochters van monsieur Toulemaire had laten kennis maken met een Duitsch officier, en in de vereeniging, de liefde van dit jeugdige paar had doen zien, hoe dwaas de oorlog niet alleen is, maar hoe onzinnig ook het verschil van nationaliteit, hoe er een beschouwing is en eenzinnig van den mensch, waardoor de scheidsmuren, die in de laatste jaren zoo krachtig en zoo hoog tusschen de verschillende nationaliteiten zijn opgetrokken, worden omver geworpen.

Wij komen tot de hoofdfout van Cremer's 'noodzakelijk kwaad'; hij beloofde ons schetsen te geven, en na de bonte, ruwe, bloedige schildering van het moorddadig einde van Toulemaire's huisgezin krijgen wij een niet zeer samenhangend betoog op het thema, dat 'de noodzakelijkheid van den oorlog een der menschelekheid en God onteerende leugen is'. Aan dit betoog zijn niet minder dan... 25 bladzijden, ongeveer een derde gedeelte van het heele boekje gewijd. Telkens komt in dit betoog de stelling voor - immers meer kunnen wij het niet noemen, want wie zal het bewijs leveren? - dat God den oorlog niet wil en de oorlog een volstrekt onnoodig kwaad is. De vruchten van den oorlog zijn op andere, veel beter wijze te verkrijgen, en de vruchten wegen in elk geval niet op tegen de offers. De auteur is zoozeer vervuld van de soms keurige volzinnen, die hij hier aaneen rijgt, dat hij niet eens bemerkt, dat hij zelf het geval stelt dat de oorlog een zeer noodig

gevoerd,' wellicht moeten wij zulke onjuistheden ook al op rekening stellen van de zucht om den oorlog zoo zwart mogelijk te maken, meenend dat men zoo alleen doel kan treffen, of op rekening van den 'boozen' hartstocht der partijdigheid.

Dat de oorlog door hartstocht wordt veroorzaakt, is Poelman's hoop op den eeuwigen vrede, die eenmaal komen moet; de hartstocht, die slechts de overprikkeling is der zinnelijke driften, behoort niet tot den oorspronkelijken aard des menschen; de eeuwige vrede wordt niet voorbereid door afschaffing van deze of gene bepaling uit de Grondwet, maar door de hoogere zedelijke ontwikkeling van elk individu; 'geen duurzame vrede zal onder menschen heerschen, zoolang niet de groote meerderheid althans dien innerlijken vrede zal hebben verworven, welke de vrucht is der zelfbeheersching.' De zedelijke kracht, welke echter daartoe noodig is, wordt slechts daar aangetroffen, waar de geest is van den grooten idealist van Nazareth.

Wil de Vredesbond zijn zaak bevorderen door het verspreiden van volksgeschriften, dan raden wij die vereniging zich een menigte exemplaren van Poelman's redevoering - daar heeft men nog het meest aan - aan te schaffen. Het kan in den geest van die vereniging werkelijk veel nut doen.

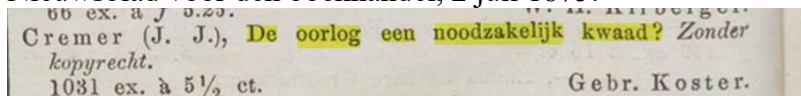
Wat ons echter zoowel in Cremer's *De oorlog een noodzakelijk kwaad?* als in Poelman's *De eeuwige vrede*, treft, is dat geen van beiden eigenlijk iets nieuws over de zaak hebben gezegd; zij verheffen zich niet boven de gewone alledaagsche beschouwing, die met hen den oorlog al heel naar vindt, en in theologische ontboezeming een uitweg zoekt, wij zullen niet zeggen, om zich van de zaak af te maken, maar om er zich bij neder te leggen, zonder de zaak in haar breedte en diepte onder de oogen te zien. Zoo de theologie als de moraal, en ook beide vereenigd, hebben recht van bestaan, en van erkenning, als een van de vele levensbeschouwingen, waardoor de mensch tot een oplossing zoekt te komen van hetgeen hij rondom zich waarneemt, of liever waardoor hij al de verschijnselen rondom zich tot een geheel tracht te brengen, een stelsel te scheppen dat hier het verstand daar het hart het meest bevredigt. Maar we eischen van elke levensbeschouwing dat zij de werkelijkheid onder de oogen zie en met haar rekening houde.

De heer Cremer doet dit het minst; hij verklaart, dat God noch mensch - het eerste onderwerp lost zich op in het tweede - den oorlog wil; bewijzen worden niet bijgebracht; dr. Poelman verklaart den oorlog voor iets dat buiten de menschelijke natuur is gelegen en alleen door een onzuivere ontwikkeling er wordt ingebracht; hartstocht is bij hem de oorzaak van den oorlog, en hartstocht is onnatuur, een uitwas om zoo te zeggen, een kropgezwel aan den menschelijken geest. Beide denkbelden, beide stellingen, - want meer zijn het niet - komen met de werkelijkheid niet overeen. De oorlog in het groot en in het klein is een gevolg én van het wezen van den mensch, van een volk, én stuit den mensch volstrekt niet zoo terug als ge-

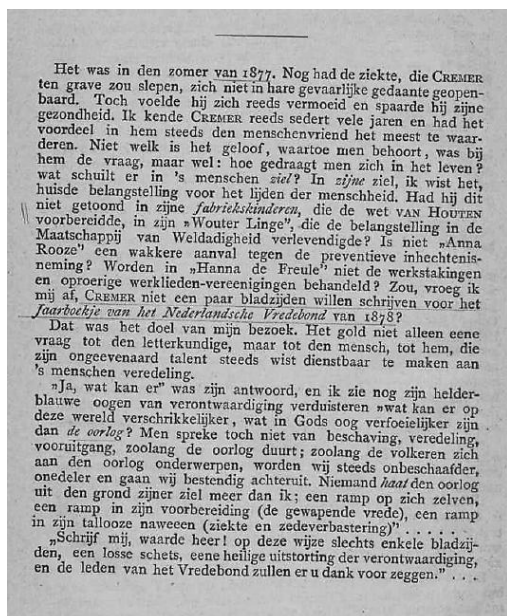
woonlijk wel wordt aangenomen. De menschen vinden den oorlog zoo verschrikkelijk niet; ware de weerzin, dien men voorgeeft dat algemeen daartegen bestaat, werkelijk zoo algemeen en zoo diep, de oorlog zou dan eenvoudig een onmogelijkheid zijn; men zou na zulk een vreeselijken oorlog als thans is gevoerd, uitsluitend bedacht zijn, een herhaling te voorkomen, - en geen land waar de quaestie van de scherping der slachtanden en de slijping der nagels niet aan de orde van den dag is. De oppervlakkige waarnemer, met zijn gevoelige, zwakke prikkelbare zenuwen, wordt door een menschenlacherij als die van den Fransch-Duitschen oorlog geschoot en onaangenaam getroffen, maar wie rond ziet in het gewone leven, den mensch waarneemt in zijn gewone doen en laten, bemerkt spoedig, dat hem van nature een groote mate van ruwheid, van wreedheid eigen is, zichtbaar zoowel door de wijze, waarop hij dikwijls zijn evenmenschen, zijn mindere (?) in rang en stand behandelt, als door zijn behandeling van de dieren; in een maatschappij zoals onze is, is de oorlog dan ook een zeer verklaarbaar verschijnsel: er is geen hartstocht noodig om hem krankzinnig te maken, hij is het reeds in zijn gewone leven. De groote profet van Nazareth gaf een uiterst eenvoudig beginsel aan om in dezen toestand verandering te brengen; met zijn voor het zedelijk-geestelijk leven zoo helder oog zag hij in, dat egoïsme den grondslag vormde van het leven; met dat egoïsme als idealist geen vrede hebbend, leerde hij: 'zoo wat gij wilt dat de menschen u zullen doen, doe gij hun ook alzoo'; m.a.w. de behandeling van alles waarmee wij in de wereld in aanraking komen, niet naar het standpunt dat wij zelven innemen, maar ons verplaatsend in het leven van het voorwerp, hetzij mensch of dier, waar wij tegenover staan, kan alleen een hervorming tot standbrengen. Het schijnt echter dat die eisch de krachten der menschen te boven gaat; de meesten kennen het beginsel niet en het is den Christenen meestal even vreemd als de godsdienst van Mohammed of Buddha, waarvoor zij de diepste verachting gevoelen. Slechts enkele zachtzinnige naturen hebben een besef van dat leven en droomen er bij wijze van, slechts zielverwantschap gevoelend met die weinige idealisten, die van hun ziekelijkheid, zooals de wereld 't noemt, of moet noemen, even ongeneeslijk zijn als die wereld van haar egoïsme, haar ruw en wreed levensbeginsel. Met dat idealisme rekenen wij ook Cremer en Poelman tot onze geestesverwanten, en wij doen een beroep op hun eigen denken of wij het ideaal niet ruimer en dieper moeten opvatten. Is, vragen wij, de quaestie van de afschaffing van den oorlog, zijn niet Vredesbonden, Roode en Witte en Blauwe en God weet welke kruisen wel gezien geen palliatieven, die de groote kwaal zelf doen vergeten, den grooten kanker der gewone wereld, waar steeds oorlog wordt gevoerd ten gevolge van gebrek aan hart?

NOORMAN.

Nieuwsblad voor den boekhandel, 2 juli 1875:

Jaarboekje Nederlandsche vredesbond, 1881:

"Gij weet" was zijn weder-antwoord en nu plooiden zich om zijn mond wederom die geestige glimlach, dien wij allen van hem gekend hebben, en nu straalde weder een zachter glans uit zijne klare blauwe oogen: "ik zou dit reeds voor u gaarne doen, omdat ik weet hoezeer gij mijne letterkundige vruchten, en ook mijne Emma Berthold waardeerde, dat niet algemeen naar verdienste gewaardeerd is geworden, maar ik kan niet . . ."

"Gij kunt niet", viel ik in de rede.

"Ik kan *niets*, heusch *niets* meer over den oorlog zeggen. Het is mogelijk, dat de geleerden zeer diepzinnige betoogen over den oorlog kunnen houden, dat zij gronden weten bij te brengen om het *recht van den oorlog* te bepleiten, maar ik, . . . ik kan niets meer zeggen, dan ik gezegd heb. Ik heb over den oorlog *uitgepraat*."

"Ik begrijp, wat ge zeggen wilt" hervatte ik. "Uw gemoed, vervuld van afgrijzen wegens den schandelijken oorlog van 1870, heeft zich toen reeds in een krachtig geschrift lucht gegeven"

"Dit is zoo. Lees, waarde heer, bladz. 45—64 van mijne schets: *"De oorlog een noodzakelijk kwaad?"* Wat ik over den oorlog kan zeggen, heb ik daar in weinge woorden gezegd, en ik heb er mij op toegelegd zoo kort mogelijk te zijn. Ik heb al mijn kruit tegen den oorlog in *één* granaat samengebracht en ander kruit heb ik niet. Wanneer men alles gezegd heeft wat er over eene zaak te zeggen valt, verzwakt men hetgeen men vroeger heeft aangevoerd, door er telkens op terug te komen. Dus over den oorlog, hoe vreeslijk hij is, schrijf ik niet meer. Met den besten wil, en hoeveel belang ik ook stel in de Vrede-zaak (*het Vredejaarboekje* lees ik met genoegen), kan ik u niet helpen. Polemiseren is mijne natuur niet. Lees bladz. 45—64!"

"Gij vergist u, gij wilt zeggen *herlees* ze, want ik heb ze gelezen, zoodra zij het licht zagen. De indruk is mij bijgebleven. Maar zoudt gij mij dan willen vergunnen, die bladzijden, die gij dáár aanhaalt, in het *Jaarboekje van het Vredesbond* over te drukken?"

"Waar zijn zij meer op hunne plaats dan juist dáár? Ik schenk u daartoe de volle vrijheid, en mijn uitgever zal er wel niets tegen hebben, dat nog eens de aandacht op dit geschrift gevestigd worde. Ik zal het zelfs met genoegen zien, indien mijne gedachte zich voortplante!"

En CREMER fronste zijne wenkbrauwen, en sprak op nieuw over het woeden van den menschelijken hartstocht. "Als men de zelfzucht uit het gemoed bande", vroeg hij "zou oorlog *mogelijk* kunnen zijn?"

"Ziehier weêr een nieuw thema voor een flink opstel" — dacht ik bij mij zelven, maar, zoowel de vrees om CREMER's gevoeligheid op te wekken, als de kieschheid verbood mij op nieuw eenigen aandrang bij hem tot het schrijven van een opstel in het *Jaarboekje* te bezigen.

Ik wendde mij niet onmiddellijk, maar eerst na den dood van CREMER tot zijnen uitgever, die tegen de voldoening van mijnen wensch echter bezwaren had. Hen dus, die mochten wenschen op een paar bladzijden van CREMER's geschrift in dit *Jaarboekje* vergast te worden, moet ik buiten mijne schuld teleurstellen.

Het strekt CREMER's nagedachtenis blijvend tot eer, dat hij ook tegen den oorlog eene krachtige stem heeft verheven!

G. B.

De vriend van oud en jong, 5 september 1888:

Daar ik nooit onverschillig was omtrent datgene wat op letterkundig gebied in ons vaderland voorviel, trokken dan ook voor eenige jaren de pennevruchten van zekeren schrijver mijne aandacht, die, naar de openbare meening, zich zeer verdienstelijk maakte door zijne populaire geschriften. Het eerste was getiteld: het panwenveerke, waarin de trotschheid bij rijken en armen werd afgeschilderd. Ik las dit boekje niet, doch dezer dagen kwam mij toevallig een ander gewrocht van dien schrijver in de hand, namelijk: de oorlog een noodzakelijk kwaad. Ik las eenige bladzijden, doorbladerde het en wierp het eindelijk met walging en verachting van mij; ik zeide bij mijzelven: „Wel Heere! wat zijn wij diep gezonken; wat is de natie verbasterd van de vroomheid onzen vaderen; waar moet het heen, als goddeloosheid eene kroon ontvangt!”

Uitgezochte, in verschillende talen vertaalde vloeken schenen de studie geweest te zijn van den schrijver, en bedorven ooren en harten roepen luide: „Hosanna!”

Wij zien hiernit, hoe de mensch van nature een godslasteraar, maar ook een godloochenaar is.

Het nieuwe schoolblad, 4 januari 1895:

Nu is het niet moeilijk roerende tafereelen te schrijven van de ijsselijkheden van den oorlog, en het is goed zulks te doen, want de oorlog is afschuwelijk en moet als zoodanig geteekend worden. Wij, Nederlanders, hebben er in de laatste maanden ook het onze van ondervonden; maar helaas, wanneer Cremer vraagt: „Is de oorlog een noodzakelijk kwaad?“, dan heb ik den moed niet hierop volmondig neen te antwoorden. Ik zie niet in, hoe wij de plichten, die in het Oosten nu eenmaal op ons rusten, kunnen volbrengen zonder het zwaard op zijde te dragen en in enkele gevallen te ontblooten. Wij moeten daar ginds orde en recht handhaven, al beschuldigt ons ook ons geweten, dat wij zelf zoo dikwijls daarbij te kort geschoten zijn.

Nederlandsch leesboek, 1897:

— 425 —

dan verborg zij haar gelaat, want ontzettend was de aanblik van dat met bloed bezoedelde lijkkleed, 't welk den broedermoord bedekte, den moord van kinderen van een zelfden Vader!

18 December 1873.

(De Oorlog een noodzakelijk kwaad? bij
P. van Santen, te Leiden.)

J. J. CREMER.

Christelijk schoolblad, 4 februari 1910:

Als kweekeling heb ik er eens een opstel over moeten maken, over vaderlandsliefde. Vond ik toen een dwaas ding. „Waar ik het goed heb, is mijn vaderland” zei ik toen hoog-wijs. „Hoe kan je nou een paar hectaren zand en klei en veen liefhebben? Vaderlandsliefde was maar inbeelding. Net a's alle liefde eigenlijk. Egoïsme allemaal! Bracht den mensch maar tot dwaze dingen. Tot vechten. Hu! zoo'n oorlog. Ik had juist Cremer's „De oorlog een noodzakelijk kwaad?” gelezen. Gruwde er nog van. Waarom nu toch dat vechten? Dwaasheid! Of je door een Duitscher geregeerd werd of door een Hollander, was toch eigenlijk precies hetzelfde. Je at er geen boterham meer of minder om. We zouden het in den tijd van overgang misschien wel naar vinden.

Christelijk schoolblad, 30 mei 1919:

wat er vandaag geschiedt. Na andere oorlogen hebben we andere boeken gelezen. Bertha von Suttner's „Die Waffen nieder” maakte minder indruk op mij dan Cremer's „De oorlog een noodzakelijk kwaad?” Misschien omdat ik het laatste las, toen ik een jongen was en het eerste, toen ik man was geworden. Nu, onder den indruk, grijpt *Het vuur* u aan, wordt het tot realiteit voor u, maar straks zijt ge als het kind, dat zoo'n beetje denkt van den éenen dag op den anderen. Verschaft u zoo'n roman literair genot, en als ge eens lekker gegeten hebt, zijt ge er weer van af. Van den indruk. Ruikt ge de lijkenlucht niet meer; ziet ge den verdwaasden Mesnil, den laatste der zes broeders niet meer zoeken; hebt ge geen hinder meer van den goot bloed, wel vijftig meter lang, die uit het lichaam van den kleinen Godefroy, wiens middelgedeelte was weggerukt, stroomde door den loopgraaf.

Een boek is een boek en het te lezen berderft u. Het verhardt u en maakt u ongevoelig, omdat ge het nadert met de gedachte, dat ge een gefingeerde wereld binnentreedt. Ge schaamt u voor de tranen, die u naar de oogen wellen, als ge van Humphrey Deacon's sterven leest, en ge vraagt u af,

De levensbeschouwing van Marcellus Emants, 1943:

Zijt vervloekt dan tyran, voor wiens hoogmoed en heerszucht,
Als een hond voor zijn meester een volk ligt geknield,
Op! verbreek uwe boeien, ellendige slaven,
Slechts één greep van uw hand en het juk is vernield!

Want voor mensen en dieren gaf God in zijn liefde,
Eens de vrijheid als heiligste pand hier op aard,
Wie de vrijheid moet derven kan God niet aanbidden,
Wie de vrijheid miskent is zijn liefde niet waard."

In dit typisch romantische gedicht, dat als vertegenwoordiger moge gelden voor de andere, beluisteren wij een naklank van de oorlog van '70. Deze oorlog had ook Cremer tot een fel protest gebracht in z'n artikel *Is de oorlog een noodzakelijk kwaad?*²⁾ Cremer zegt hierin dat „de noodzakelijkheid van den oorlog een der menschheid en God onteerende leugen is.”³⁾

Dat de revolutionnaire kreten van de jonge Emants overigens zo ernstig niet gemeend waren, blijkt wel uit *De overwintering der Franschen in Parijs*,⁴⁾ dat hij dichtte n.a. van de opstand der Communards en dat in het Mei-nummer van 1871 uitkwam. De slotregels luiden:

¹⁾ Quatuor 1871. 13. — ²⁾ Dit artikel komt o.a. voor in J. J. Cremer, *De lelie van 's-Gravenhage*. 6e dr. 321. — ³⁾ a.v. 342. — ⁴⁾ Quatuor 1871. 27.

Dr. Willem Doorenbos, 1948:

Practische lieden beweerden, dat oorlog nu eenmaal onvermijdelijk is. J. J. Cremer trok dit in twijfel in zijn brochure „*De oorlog een noodzakelijk kwaad?*” Ondanks critiek (onze oorlog tegen Spanje veroorzaakte een enorme krachtsontplooiing en daardoor ook economische bloei) valt Doorenbos hem bij en is hij het met hem eens, „dat even als aan de overmacht van verscheurend gedierte, aan hongersnood, aan pestziekten, aan 't verbranden van ketters en heksen, aan religie-haat — zoo ook aan den oorlog een einde moet komen en dat niets onzinniger is dan die theorie van de noodzakelijkheid”²⁰⁴⁾.

Straten schrijven historie, 1951:

Cremerplein, J. J. en -straat

Jacobus Jan Cremer (1827-1880). Nederlands letterkundige; studeerde aanvankelijk voor landschapschilder. Schreef plattelands-novellen, in Betuws dialect, en romans van allerlei lering. Over de oorlog schrijft hij in „*De oorlog een noodzakelijk kwaad?*” over de verhouding in het huiselijk leven in „Dokter Helmond en zijn vrouw” en in „Tooneelspelers” over de verheffing van de toneelspelersstand. „Fabrieks-kinderen” en „Hanna de freule” gaan over kinderarbeid en werkstaking. „Anna Rooze” en „Wouter Linge” staan echter bovenaan.

Matthijs de Ridder – Paul van Ostaijen, 2023:

278 J.J. Cremer, ‘De oorlog is een onnoodig kwaad’. In: *Carolus*, jrg. 4, nr. 32 (6 augustus 1914), p. 1.

Tijd voor een doorwrocht hoofdredactioneel commentaar was er niet geweest en dus had Edward Secelle de voorpagina van de aflevering van 6 augustus opgevat als een soort tekstcollage. Met drie anti-oorlogsgedichten van Ferdinand Rodenbach (de broer van Albrecht) en een ruim citaat uit het verhaal ‘De oorlog een noodzakelijk kwaad?’ (1870) van de Nederlandse schrijver J.J. Cremer liet hij duidelijk verstaan waar *Carolus* stond. Cremers verhaal was meer dan veertig jaar oud, maar de strategisch gekozen passage leek nu pas echt geldigheid te krijgen. Op een enkele verwijzing naar Nederland na hoefde Secelle er niets aan te veranderen. ‘Een gruwel is de oorlog’, klinkt het ergens in de lange aanklacht waarmee Cremer zijn verhaal eindigde. ‘Een toegeven op reusachtige schaal aan wraak en haat en

Overzichtskaart 2026:

Afbeelding 2016:

www.jacobcremer.nl

Laatst bijgewerkt: 21 september 2026.